

Lærervejledning

Indhold

1. Hovedfortællingen
2. Temaerne
3. Kilderne
4. Hjemmesiden
5. Kom godt i gang
6. At bruge udstillinger i undervisningen
7. Faglige forberedelsestekster til læreren

1. Hovedfortællingen

Hvert tema bidrager til fortællingen om overgangen fra det traditionelle selvforsynende landbrugsland til den teknologiske og industrielle udvikling fra midten af 1800-tallet til starten af 1900-tallet. Vi går ind i det daglige liv og arbejde - krydrer med vidnesbyrd fra rigtige mennesker, der kan fortælle om deres liv omkring århundredeskiftet og følger op med originalfotos fra tiden, billeder af museets genstande og billedshows.

Der er fokus på sammenhængene mellem dagligliv og mulighedsrum ud fra en grundlæggende opfattelse af, at fortiden ikke kun er eksotisk, men at vi kan forstå, hvorfor mennesker handlede og tænkte anderledes dengang, fordi de var sat i verden under andre vilkår.

2. Temaerne

Målgruppen for Kulturhistorier er 4.-9. klasse. Teksterne er de fleste steder korte og materialet er meget billedrigt, og derfor som udgangspunkt let tilgængeligt. Undtagelsen er artiklerne, som er differentierede, så første skærmbillede er på lavt abstraktionsniveau og lix-tal, mens andet niveau introducerer sværere tekster og højere abstraktionsniveau.

Indenfor de 5 temaer skitseres udviklingen, der på mange måder bygger på de samme præmisser: Fra små enheder med lav specialiseringsgrad og produktion til det gryende industrisamfund, hvor produktionen i stadig højere grad blev organiseret i større enheder og hvor varer blev/bliver masseproduceret.

Man kan sætte sig grundigt ind i ét tema, eller lade eleverne surfe frit rundt og blive inspirerede af de mange forskellige indgangsvinkler. Temaerne er valgt i samarbejde med lærere fra Ringsted.

Teknologi

Teknologi-temaet er en klar disponent for hovedfortælling om, hvordan udviklingen går fra hjemmeproduktion til maskinel fabriksproduktion. Her går vi fra smørkærnen i landbokøkkenet til andelsmejeriet. Fra le og mejered til traktor og mejetærsker.

Landbrug

Omkring århundredeskiftet var 90% af Danmarks befolkning bønder. Ringsted er et godt eksempel på den type købsstad, der levede af at møde oplandsbøndernes behov. Landbrugstemaet handler om bondens arbejds- og livsvilkår før og nu.

Tøj

Tøj syede man selv, eller bestilte hos skrædderen. Særlig efter opfindelsen af symaskinen blev hjemmefremstillingen lettere. Tøjet skulle holde længe. I dag er næsten al tøjfremstilling sendt til udlandet, og mentaliteten er ”brug-og-smid-væk”.

Mad

Dette tema stiller skarpt på, hvordan de tekniske hjælpemidler har lettet husmoderen i hendes arbejde og ændret vore kostvaner. Fersk kød var f.eks. ikke hverdagskost på landet før frysehuse og senere kummefryserens tid. Mange processer var fysisk hårde og langvarige før foodprocessor, mikrovov og elpisker. Det var en livsstilling at passe hus, noget man skulle lære ved at ”være i huset” eller senere på husholdningsskole.

Liv & død

Under temaet *Liv og død* er samlet en række udstillinger, der tematiserer et livsforløb. Gennem historier om, hvordan man gjorde, og hvad man tænkte for 100-150 år siden sættes fokus på livsfaserne og deres overgange. Temaet giver anledning til, at eleverne kan reflektere over deres eget liv. Over oplevelser og ritualer, de selv har været eller skal igennem. I museets udstillinger vises eksempler på livsstrategier - og livets faser eksemplificeres.

3. Kilderne

Historiens Hus – Ringsted Museum og Arkiv er på samme tid en ny og en gammel institution i Ringsted. Før havde Ringsted et selvejende Ringsted Museum og et kommunalt Midtsjællands Lokalhistoriske Arkiv. 1. januar 2005 slog vi os sammen til Historiens Hus. Dette undervisningsmateriale er et produkt af samarbejdet.

Vi har dels brugt aviser, fotos, erindringer og andre arkivalier fra arkivets gemmer, dels har vi foretaget en omfattende fotografering af museets genstande. Alle billeder, genstande, annoncer og fortællinger er altså originale udslag af Ringsteds historie. Møddingssaven har været i brug her, steder vil kunne genkendes på fotos og i beskrivelser, osv. Vi håber, denne autenticitet vil pirre elevernes nysgerrighed og sætte tanker i gang om, hvad det er for en by og et landskab, der omgiver dem.

4. Hjemmesiden

Sitet har adressen www.kulturhistorier.dk.

Hjemmesiden skulle gerne være selvinstruerende. Fra forsiden kan man besøge de 5 temaer, der hver indeholder to artikler, to erindringer, et billedshow og to udstillinger. Eller man kan klikke sig ind på ”Din udstilling”, få et password og selv lave en udstilling. Man kan også se andres ”Elevudstillinger”.

Spørgsmål kan stilles til Anette Månsson på 5762 7056 eller arkiv@ringsted.dk.

5. Kom godt i gang

Historiens Hus er altid parat til at give gratis råd og vejledning i brugen af materialet, ligesom vi gerne tilbyder forløb, der kan støtte undervisningen. Det kunne være et besøg på museet med vores formidler tilknyttet, et billedshow, en byvandring eller mere omfattende undervisningsforløb. Prisen aftaler vi i forhold til jeres behov.

6. At bruge udstillinger i undervisningen

Hjemmesidens udstillingsmodul ”Din udstilling” er meget enkelt at bruge, men er samtidig et kreativt værktøj, som vi håber vil inspirere eleverne til at formidle deres historiske viden.

Vi forestiller os at klassen sammen kan lave en udstilling. Der er mulighed for at oprette 6 rum pr. udstilling og arbejde med 10 opstillinger pr. rum, hvilket egner sig til gruppearbejde. Men ønsker man at give eleverne mere plads at boltre sig på, kan man oprette flere udstillinger, f.eks. en udstilling pr. gruppe. Eller man kan tildele hver enkelt elev et rum, som de individuelt kan formidle i.

Udstillingen kan betragtes som et medie og er som sådan en traditionel måde at formidle historie på. Udstillingsværktøjet giver mulighed for at gå museumsfolk i bedene, og det er ambitionen at eleverne skal efterligne arbejdsprocessen i en kontrolleret ramme. Grundlaget for en god udstilling er grundig research. Der skal laves en klar disposition, og eleverne skal gøre sig klart, hvad det er for en historie, de vil fortælle og med hvilke genstande og hvilke billeder.

Her er den fysiske udstillingsform overført til det digitale medie, og vi har indskrænket den kreative frihed en smule ved at fastlægge en skabelon, man arbejder indenfor. Til gengæld kan man selv vælge farver til udstillingsplanen og der er over 200 originalfotos, genstandsbilleder og andet materiale ”på magasinet” (i databasen), som man frit kan plukke fra.

7. Faglige forberedelsestekster til læreren

Teknologi

Teknologi er studiet af de praktiske fremgangsmåder i håndværk og industri og handler om bearbejdelse af råstofferne i det hele taget.

I 1850 baseres arbejdsprocesser i høj grad på hånd- eller hestekraft. Hverken dampmaskine eller elektricitet har endnu vundet indpas. Brugsgenstande er på den tid teknologisk meget enkle og mange arbejdsprocesser er både langsommelige og fysisk krævende. Dog findes de lidt mere avancerede mekaniske maskiner, der fungerer med enkle udvekslingsmekanismer og hånd/hestekraft eller vand/vind. I Ringsted har man kendt både vind- og vandmøller, og heste(rund)gange blev også benyttet – mere og mere i takt med landbrugets mekanisering.

Senere opfinder man mere avancerede maskiner, der ofte har flersidige funktioner og som er drevet ved særlig energikilder som f.eks. damp. Her i Ringsted har man særligt haft glæde af jernbanen, der indviedes i 1856 og af de dampdrevne tærskværker, der blev trukket ud på marken af et lokomobil. Gamle håndvæk udviklede sig ved hjælp af maskiner; tøj- og træskofremstilling, smedefaget og mange andre.

Med maskinernes hjælp blev det muligt at masseproducere ensartede produkter, rettet mod et ukendt marked i modsætning til de tidligere såkaldte manufakturer med få ansatte og produktion ofte på bestilling. Sidstnævnte kunne her i Ringsted typisk være et skrædder – eller skomagerværksted, mens den nye type virksomhed kunne være andelsosteriet eller –slagteriet. Både lokalt og på landsplan er den første industri meget afhængig af landbruget og dets produkter. Men også industri løsrevet fra landbruget dukker op: Jernstøberi, maskinværksteder osv.

For ordentligt at kunne udnytte maskinerne, er det nødvendigt at gå sammen i større arbejdsenheder. Det er den proces, der kaldes industrialisering, og som også defineres ved en stor arbejdsdeling i produktionen.

Samtidig med, at maskinerne overtog mange arbejdsprocesser, skete der altså også noget andet i folks hverdag. Produktionsenhederne skrumpede i takt med, at enhederne indenfor industrien blev

større og større. De små håndværksmestre bukker mange steder under for konkurrencen, og indenfor landbruget ser man også en stor afgang af karle og piger, der i stedet søger ind til byernes industri. Det er den proces, der kaldes urbanisering, og som er tæt knyttet til industrialiseringen. Det har været en stor omvæltning i folks liv.

Landbrug

Ringsted er i høj grad præget af at have et stort opland med megen landbrug. På landet er der i midten af 1800-tallet tydelige klasseskel.

Øverst stod bønderne, gårdejere, der er en klasse på vej op. De får stemmeret i 1849. Økonomisk høster de fordel af næringslivets liberalisering med Næringsfrihedsloven af 1857. 1844 grundlægges den første højskole i Rødding. Bønderne begyndte at tage på højskole, hvor de grundlægger en fælles selvbevidsthed. Den skulle de få god brug for; fra 1870'erne præges kornlandbruget af en krise. Det sætter gang i en voldsom omlægning til dyrehold, og med bøndernes nyvundne fællesskabsfølelse skaber de andelsvirksomheder over hele landet. Selvfølgelig er Ringsted ingen undtagelse; her kommer både Kødfoderfabrikken Kambas (andelssvineslagteri), Ringsted Andelsosteri og Ringsted Fjerkræslagteri.

Landbosamfundets anden klasse er husmændene. De ejer et hus med en smule jord til, ikke nok til at brødføde en familie. De er henvist til at søge tjeneste som daglejere hos bønderne. Husmændene deltager ikke i den store identitetsskabende bevægelse, bønderne er inde i. De har ikke råd til at tage på højskole, men har tværtimod travlt med at holde sulten fra døren. Deres børn må ud at tjene allerede fra 6-7 års alderen. Her i Ringsted forsøger man dog at gøre noget for husmændene. Det er ”den første bonde i kongens råd”, Ole Hansen der støtter N.J. Nielsen-Klodskov i hans bestræbelser på at oprette skoler for husmænd. Det blev til Kærehave Landbrugsskole, der kunne indvies 1903.

På gårdene levede man i ”storfamilier”. Husbonde og husmoder var familiens overhoveder, deres børn indgik selvfølgelig i husholdet, men dertil kom et antal piger og karle alt efter gårdens størrelse. Ofte havde man også en bedstemor eller -far på aftægt. Arbejdet med jorden var hårdt og krævede mange hænder. Ligesådan var kvindernes arbejde omfattende, da man levede af gårdens produkter og derfor lavede alt fra bunden. Det gjaldt både bagning, ostemageri, ølbrygning og klædefremstilling. Efterhånden som andelsbevægelsen og industrialiseringen vandt frem forsvandt flere og flere af kvindernes opgaver. Også mændenes opgaver blev gjort lettere ved hjælp af maskiner.

Landbruget fulgte den teknologiske udvikling i øvrigt. Man startede med at benytte sig af simple, mekaniske maskiner, drevet af hestekraft, vind eller vand. En hestegang var meget brugt, hvor en eller flere heste drejede et kronhjul, der stod i forbindelse med en vandret aksel, der overførte kraften til maskinen. Møller var selvfølgelig meget udbredt til at male kornet til mel. Der har stort set været en mølle i hvert af Ringsteds sogne. Nogle maskiner blev efterhånden dampdrevne. Det gjaldt f.eks. lokomobilet, men det var nødvendigt at udvise stor forsigtighed med de ildopvarmede dampmaskiner ude i det tørre korn.

Senere blev maskinerne mere avancerede og dieseldrevne traktorer og mejetærskere samt computerstyrede foderanlæg stod for den helt store revolution indenfor landbruget. Antallet af medhjælpere faldt som før nævnt drastisk, mindre brug var ikke længere rentable og i 1960'erne og 70'erne oplever man massive lukninger af smågårde, hvis jord lægges til de store gårde, der kører videre med maskinkraft en masse.

Tøj

Borgerskabet er 1800-tallets toneangivende klasse, kulturelt og med hensyn til mode. Den borgerlige dragt trænger frem også i landområderne, og de gamle bondedragter med større eller mindre egnspræg forsvinder efterhånden.

Husmoderen løfter indtil da en stor opgave ved at fremstille det meste tøj selv, dvs. spinde tråden af gårdens produktion af uld og/eller hør, og herefter lade garnet gå videre til væveren og evt. farveren. Man syr alt undertøj selv og en del af den øvrige beklædning, mens det er meget almindeligt at benytte landsbyskrædderen til mandsdragten.

I anden halvdel af 1800-tallet køber landbefolkningen i stigende grad konfektionssyet tøj, fordi der er blevet flere rede penge til rådighed i landbosamfundet. Landbrugets produkter indgår i den nye markedsøkonomi, f.eks. eksporteres bacon og smør til England. Samtidig udvikler industrien sig og bringer billige, masseproducerede produkter.

Allerede i 1840'erne begynder ungdommen at lægge det gamle bondetøj, der før i tiden holder en hel generation og kun sparsomt bliver suppleret fra vugge til grav. Kvindedragten bliver præget af byens mode, bliver mere sammensat og detaljeret og får en masse pynt. Syersker overtager arbejdet og bor ofte flere dage på en gård, mens der bliver syet tøj til gårdmandskone og -døtre.

Begrebet "mode" holder sit indtog. Frankrig var førende på dette område og omkring 1850 begynder man at udgive modemagasiner. En større revolution er, da man i modeforretninger i København begynder at bruge giner i butikkerne! Krinoline bliver afløst af tournure, der bliver afløst af en strengere og mere "tilknappet" mode, der bliver afløst af garconne ("charleston"), der bliver afløst osv., osv. Den nye tids mandemode var til gengæld gennemgående trist. Vor tids mandeuniform – jakkesættet – bliver grundfæstet. En afglans af farveglæden i den mandlige bondedragt overlever kun i vesten, men ellers er det mest kravetøjet, der afspejler modens luner.

Klædedragten er identitetsskabende og har mange funktioner. Primært beskytter den mod kulde eller varme, men den kan også forskønne kroppen og afspejle social- og civilstand. For eksempel dækkede kvinderne håret med en konehue, når de blev gift. Også kønsrollemønstre kan aflæses i den skiftende mode, og undertøjets udvikling er et stykke hygiejne-historie for sig, mens særlige erhverv har deres egen "uniform". Tænk bare på slagterens bowlerhat og smedens skødskind.

Mad

I sidste halvdel af 1800-tallet sker store ændringer i befolkningens kost og fødevarernes tilberedelse. I takt med landbrugets stigende integrering i markedsøkonomien forsvinder en række arbejdsprocesser i landhusholdningen helt eller delvist. Det gælder bl.a. fremstillingen af basale fødevarer som brød, øl og ost. En hastigt voksende bybefolkning giver også baggrund for oprettelsen af fødevarerfabrikker på stribe i byerne.

I byerne blev oprettet bryggerier – måske i et tidligere brændevinsbrænderi – og langsomt bliver bryggerkunsten udviklet, indtil den kunne konkurrere med det ellers højt værdsatte tyske øl. Ølbrygningen på landet - til daglig et tyndere og mere surt produkt – svinder ind. Brødfabrikker som Fællebageriet her i Ringsted skulle sikre industriarbejderne godt og billigt (rug)brød. Især bagning af rugbrød er hårdt arbejde, og snart begynder brødvogne at køre rundt i landdistrikterne og sælge brød. Med oprettelsen af mejerier over hele landet overgår ligeledes produktionen af ost til

disse (her Ringsted Andelsosteri), men på flere herregårde og gårde har man på det tidspunkt allerede udviklet en høj standard på fremstilling af ost og smør med hollandske forbilleder. I øvrigt er mejeri-erhvervet et af de første med en egentlig uddannelse for kvinder – mejersker – og disse var endda meget ansete.

Den traditionelle kost for den almindelige befolkning er lidt tung og ensformig med rød, brød, sild og flæsk som basisprodukter. Af grøntsager spiser man overvejende kål, spinat, løg og gulerødder, men sjældent friske grøntsager, ligesom frisk frugt heller ikke spiller den store rolle. Til måltiderne drikker man øl, men kaffe er blevet et almindeligt nydelsesmiddel efter eller mellem måltiderne, og ofte rister man selv (de grønne) kaffebønner. Indtil begyndelsen af 1900-tallet er brændevinen billig ("fattigmands trøst") og spiller en stor rolle. Alkoholmisbrug er et almindeligt samfundsproblem, som afholdsforeninger søger at gøre noget ved.

Gradvis trænger nye kostvaner igennem. Lægevidenskabens udvikling fører til en større opmærksomhed på kostens sammensætning, og en større anvendelse af frugt og grøntsager bliver stærkt anbefalet af helbredsmæssige grunde. Havebrugets velsignelser bliver påpeget igen og igen og mange byarbejdere får efterhånden adgang til en plet jord – i kolonihaven.

Der oprettes husholdningsskoler med kurser, der skulle sætte de deltagende kvinder i stand til at tilberede god og billig kost til familien. Også ældre former for opbevaring af fødevarer, primært saltning og tørring, bliver suppleret med nyere og sundere former for bevaring som f.eks. henkogning og senere frysning, i begyndelsen i fælles små frysehuse, hvor man tegnede en andel. Kogebøger bliver udgivet i mængder – for både fattige og rige husholdninger.

Levevilkårene er ringe for mange arbejdere både i by og på land – og derfor kom den billige kost til at spille en stor rolle. Erstatningsbegrebet opstår – og der oprettes f.eks. margarinefabrikker over hele landet, ligesom den populære kaffe bliver gjort billigere med tilsætning af rødderne fra cikorieplanten (Richs). Vi er i tilsætningsstoffernes barndom.

Livet

Indtil midten af 1800-tallet er menneskelivet dybt forankret i slægten og hensynet til denne går frem for alt. Dette slår f.eks. igennem i ægteskabet. Finder familien ikke et parti standsmæssigt, kunne det være vanskeligt at få sin hjertenskær. I det ældre landbosamfund er ejendommen en fælles økonomisk enhed, der ikke kunne undvære arbejdskraften fra den ene af ægtefællerne, og økonomien spiller en stor rolle for indgåelse af ægteskab. Det medfører også, at mange ikke er helt unge længere, når de endelig fik mulighed for at gifte sig.

Reproduktionen af slægten er naturligvis af allerstørste betydning, og store børneflokke er ikke ualmindelige, ofte over en længere årrække. Prævention er ikke almindelig udbredt, og i visse kredse også anset for syndigt. Til gengæld er småbørnsdødeligheden høj, indtil sidste tredjedel af 1800-tallet på ca. 20 %, hvilket skyldes utilstrækkelig hygiejne samt manglende kendskab til småbørnssygdomme. Et fåtal af børn bliver ombragt af økonomiske grunde og for at skjule skammen, såfremt der er tale om et uægte barn, dvs. uden officiel far. Mange "uægte" bliver sat i pleje eller passet af bedsteforældre, så moderen kan ernære sig selv, evt. som amme for et fremmed barn.

Livets personlige højtider - dåb, konfirmation, giftemål og begravelse - spiller en stor rolle i tilværelsen.

Ved dåben bliver barnet kørt til kirke – eller hjemmedøbt, hvis det er svageligt, men moderen må ikke deltage i dåben. Hun er ”uren” efter fødslen og skal genindføres i kirken af præsten efter et passende stykke tid. Tiden indtil dåben er farlig for barnet; man tror, at onde kræfter har frit spil indtil barnet er erklæret for tilhørende Guds rige.

Ved konfirmationen bekræfter man sin kristne tro, og så er man anset for voksen og skal tjene til føden selv – i langt de fleste familier. Man begynder at gå i voksentøj – og mange drenge begynder at ryge tobak. Man forlader barndomshjemmet - nu for bestandigt, for mange børn har i perioder været ude at tjene allerede fra 7-8 års alderen. Drengene vogter typisk kreaturer, mens pigerne passer høns og hjælper til i husholdningen.

I de næste 10-15 år dygtiggør man sig, og de unge mænd aftjener ind imellem deres værnepligt. Ellers forbereder man sig økonomisk på giftemål, der er langt den største personlige højtid med fest i op til flere dage. Derfor bidrager gæsterne også med mad eller penge til festen. Indtil begyndelsen af 1900-tallet er bruden klædt i sort, evt. med hvidt slør. Efter brylluppet går kvinden ikke længere med udslået hår, men bærer det opsat under en konehue.

Et hverdagsliv med hårdt fysisk arbejde, kolde og fugtige boliger, undertiden manglende eller forkert ernæring samt lægevidenskabens begrænsninger gør, at mangel- og overbelastningssygdomme flourerer, og den gennemsnitlige levealder er meget lavere end nu. Døden er en naturlig del af tilværelsen i det nære lokalsamfund, og afdøde ligger altid i hjemmet nogle dage for at alle kunne tage afsked. Ligtoget til kirken er et fællesanliggende for hele byen, og det efterfølgende gravøl kan godt trække ud og være en ganske bekostelig affære. Det skal jo ikke hedde sig... En del sørger selv for at anskaffe sig en passende kiste (f.eks. i egetræ), der står og venter oppe på loftet. Så skulle de efterladte ikke til at finde midler til det.